

บทที่ 5

บทสรุป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การวิจัยเรื่อง "การสอนวิชาหน้าที่พลเมืองในชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น" ผู้วิจัยมีวัตถุประสงค์จะศึกษาข้อเท็จจริงเกี่ยวกับการเรียนการสอนวิชาหน้าที่พลเมืองในระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ปัญหาและอุปสรรคในการเรียนการสอนวิชานี้ที่ครูและนักเรียนกำลังประสบอยู่ ตลอดจนความคิดเห็นและข้อเสนอแนะของครูและนักเรียน ทั้งนี้เพื่อจะนำผลของการวิจัยเป็นแนวทางในการปรับปรุงหลักสูตร แผนเรียน และการเรียนการสอนวิชาหน้าที่พลเมืองให้เหมาะสมและมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

วิธีดำเนินงาน

ผู้วิจัยได้กำหนดโรงเรียนที่จะใช้ในการวิจัย 10 แห่ง เป็นโรงเรียนมัธยมศึกษาสายสามัญ ในเขตกรุงเทพมหานคร มีจำนวนครูผู้สอนหน้าที่พลเมืองรวม 20 คน และจำนวนนักเรียนรวม 300 คน โดยสุ่มตัวอย่างประชากรจากทุกโรงเรียนที่กำหนดไว้

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย เป็นแบบสังเกตการสอนซึ่งเป็นแบบมาตราส่วนประเมินค่า และแบบสอบถามซึ่งเป็นแบบเลือกตอบ และตอบเสรี

ในการวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยคิดเป็นอัตราร้อยละ และหาค่าเฉลี่ยโดยนำเสนอในรูปตารางและความเรียง

สรุปผลการวิจัย

1. ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับครูและนักเรียนที่ตอบแบบสอบถาม
ครูผู้สอนวิชาหน้าที่พลเมืองที่ตอบแบบสอบถามเป็นครูในโรงเรียนรัฐบาล ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น สายสามัญศึกษา ในกรุงเทพมหานคร เป็นชาย 8 คน หญิง 12 คน

มีอายุเฉลี่ย 37.75 ปี ครูทุกคนมีวุฒิกฎ เช่น กศ.บ. พ.ม. ป.กศ.สูง ป.ม. ป.ป. เป็นคน มีครูวุฒิปริญญาทยละ 55.00 ครูมีประสบการณ์ในการสอนเฉลี่ย 6.80 ปี และมีชั่วโมงสอนวิชาหน้าที่พลเมืองเฉลี่ยสัปดาห์ละ 9.5 ชั่วโมง

นอกเหนือจากงานสอนแล้ว ครูส่วนใหญ่ของทำงานพิเศษอื่น ๆ ด้วย ครูจำนวน มากคิดเป็นร้อยละ 70.00 ทำงานในหน้าที่ครูประจำชั้น

ครูร้อยละ 80.00 ชอบสอนวิชาหน้าที่พลเมือง เพราะเห็นว่าเป็นวิชาที่น่าสนใจ และจำเป็นแก่เยาวชน และตนเองก็มีความสนใจในวิชานี้ ครูจำนวนร้อยละ 20.00 ไม่ชอบสอนหน้าที่พลเมืองเพราะไม่ได้รับการฝึกฝนมาในการสอนวิชานี้ และเมื่อสอนหน้าที่พลเมืองจบแต่ละชั่วโมง ครูส่วนใหญ่ร้อยละ 70.00 มีความรู้สึกว่านักเรียนมีความรู้ความ เข้าใจในบทเรียนพอใช้ และครูจำนวนไม่น้อยที่คิดจะปรับปรุงการสอนต่อไปอีก

นักเรียนที่ตอบแบบสอบถามมีจำนวน 300 คน เป็นชาย 155 คน หญิง 145 คน มีอายุเฉลี่ย 14.77 ปี กำลังเรียนในชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-2 และ 3 นักเรียนส่วนใหญ่ จำนวนร้อยละ 69.66 ชอบเรียนวิชาหน้าที่พลเมือง โดยให้เหตุผลว่าเป็นวิชาที่มีประโยชน์ ต่อชีวิตประจำวัน คิดเป็นร้อยละ 68.42 และเห็นว่าเป็นวิชาที่ชายไทยควรรู้จักคิดเป็นร้อยละ 44.02 นักเรียนที่ไม่ชอบเรียนวิชาหน้าที่พลเมืองให้เหตุผลว่า วิชานี้ไม่มีอุปกรณ์การสอน และกิจกรรมที่น่าสนใจคิดเป็นร้อยละ 35.16 รองลงมาคิดเป็นร้อยละ 25.27 ให้เหตุผลว่าไม่เคยสนใจวิชานี้มาก่อนเลย ในการหาความรู้เพิ่มเติมในการเรียนวิชานี้ นักเรียนอ่าน เพิ่มเติมจากวารสาร นิตยสาร และหนังสือประวัติบุคคลสำคัญในอัตรปานกลาง เมื่อเรียน จบแต่ละชั่วโมงนักเรียนส่วนใหญ่คิดเป็นร้อยละ 52.00 รู้สึกว่ายังไม่เข้าใจบทเรียนแจ่มแจ้ง นักเรียนจำนวนรองลงมาร้อยละ 38.33 รู้สึกว่าตนจะสามารถนำความรู้ไปปฏิบัติในชีวิต ประจำวันได้ ลักษณะของครูที่นักเรียนต้องการ นักเรียนจำนวนมากที่สุดคิดเป็นร้อยละ 65.33 ต้องการให้ครูผู้สอนหน้าที่พลเมืองเป็นผู้ยอมรับความคิดเห็นของนักเรียน จำนวน รองลงมาคิดเป็นร้อยละ 62.66 ต้องการให้ครูมีวิธีการสอนดี

2. หลักสูตร ประมวลการสอน และหนังสือแบบเรียน

ครูส่วนใหญ่จำนวนเท่า ๆ กัน คือร้อยละ 35.00 เห็นว่า เนื้อหาในหลักสูตร เหมาะสมดีแล้ว และเห็นว่าเนื้อหาในหลักสูตรซ้ำกันมากเกินไป ในกรณีที่สอนไม่ทันตาม

หลักสูตร ครูคิดแก้ปัญหาโดยอธิบายเรื่องที่ไม่ได้สอนให้นักเรียนฟังย่อ ๆ จนจบหลักสูตร คิดเป็นร้อยละ 60.00 รองลงมาจำนวนเท่า ๆ กัน คือร้อยละ 30.00 คิดแก้ปัญหาโดยให้นักเรียนอ่านเองและนำข้อสงสัยมาถามครู และโดยจัดสอนให้นอกเวลาเรียน ประมาณการสอนที่ครูใช้อยู่นั้น ครูจำนวนมากที่สุดคิดเป็นร้อยละ 90.00 ใช้ประมาณการสอนของกระทรวงศึกษาธิการ โดยครูจะนำมาดัดแปลงและเพิ่มเติมจากประมาณการสอนในบางครั้ง เพื่อให้ให้ทันต่อเหตุการณ์และเหมาะสมกับนักเรียนของตน สำหรับแบบเรียนวิชาหน้าที่พลเมืองนั้น ทุกโรงเรียนใช้แบบเรียนของกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ ครูและนักเรียนมีความเห็นเกี่ยวกับแบบเรียนเหมือน ๆ กันคือ ควรปรับปรุงเนื้อหาในแบบเรียนให้กระชับรัดกุมและควรพิมพ์ให้อ่าน เช่น มีภาพประกอบ และกระดาษดี

นักเรียนส่วนใหญ่คิดเป็นร้อยละ 43.33 มีความเห็นว่า เนื้อหาในแบบเรียนตอนที่น่าสนใจและมีประโยชน์ต่อชีวิตประจำวันคือ เรื่องเกี่ยวกับมารยาทสังคม การครองตนในวัยรุ่น และการใช้เวลาว่าง รองลงมาคิดเป็นร้อยละ 43.00 เห็นว่าเนื้อหาในแบบเรียนทุกตอนมีประโยชน์ต่อชีวิตประจำวัน

3. การดำเนินการเรียนการสอนวิชาหน้าที่พลเมือง

3.1 การเตรียมการสอน ก่อนเข้าสอนครูร้อยละ 50.00 จะเตรียมการสอนก่อนทุกครั้ง ส่วนอีกร้อยละ 50.00 เตรียมการสอนก่อนเข้าสอนเป็นบางครั้ง โดยครูส่วนใหญ่จะเตรียมการสอนสำหรับการสอน 1 ชั่วโมงเป็นเวลาประมาณครึ่งชั่วโมง ในการเตรียมการสอนนี้ครูส่วนใหญ่จะตั้งวัตถุประสงค์ในการสอนไว้ทุกชั่วโมง จำนวนรองลงมาจะตั้งวัตถุประสงค์ในการสอนเป็นบางชั่วโมง คิดเป็นร้อยละ 60.00 และ 30.00 ตามลำดับ ส่วนครูอีกร้อยละ 10.00 จะตั้งวัตถุประสงค์ในการสอนไว้ครั้งเดียวตอนเปิดภาคเรียน วัตถุประสงค์ในการสอนวิชาหน้าที่พลเมืองที่ครูเห็นมากที่สุดคือ เรื่องการดำรงตนและหน้าที่ของพลเมืองในสังคม ความเข้าใจในแผนแผนการปกครองประชาธิปไตย และการนำความรู้ไปปฏิบัติในฐานะพลเมืองดี ครูสอนหน้าที่พลเมืองจัดลำดับเรื่องในการสอนโดยสอนตามลำดับเรื่องในแบบเรียน และสอนตามความเหมาะสมของเหตุการณ์

3.2 วิธีสอน ครูหน้าที่พลเมืองคิดเป็นร้อยละ 70.00 นำเข้าสู่บทเรียนโดยเร้าความสนใจของนักเรียน จำนวนรองลงมาคิดเป็นร้อยละ 40.00 นำเข้าสู่บทเรียนโดย

พบทบทวนทเรียนเดิม และครูเพียงร้อยละ 10.00 เริ่มสอนทันที

วิธีสอนที่ครูใช้บ่อยครั้งในการสอนหน้าที่พลเมืองคือ การบรรยาย ครูอธิบาย และซักถาม วิธีอื่น ๆ ที่ครูใช้บ้าง มีการบอกให้ทำงาน ให้นักเรียนมารายงานหน้าชั้น การซักถามขณะทำการสอน ฯลฯ และถ้ามีการสอนระดับชั้นหนึ่ง ๆ หลายห้อง ครูส่วนใหญ่ คิดเป็นร้อยละ 75.00 สอนโดยมีเนื้อหาส่วนใหญ่เหมือนกัน แต่ดัดแปลงวิธีสอนให้เหมาะกับ นักเรียนแต่ละห้อง ส่วนครูอีกร้อยละ 25.00 ใช้วิธีสอนเหมือนกันทุกห้อง ครูสอนวิชา หน้าที่พลเมืองส่วนใหญ่ศึกษาและติดตามความเคลื่อนไหวเกี่ยวกับวิธีสอนแบบใหม่ ๆ จาก ตำราที่เกี่ยวกับวิธีสอนบ่อยครั้ง และศึกษาข่าวสารและความเคลื่อนไหวทางวิชาการเพื่อ ใช้ประกอบการสอนจากวิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ และแบบเรียนวิชาหน้าที่พลเมืองของ ชั้นต่าง ๆ บ่อยครั้ง

ในระหว่างการสอนนั้น ครูให้นักเรียนได้มีส่วนร่วมในการเรียนการสอน ปานกลาง โดยให้แสดงความคิดเห็น ซักถาม อภิปราย โต้ว่าที่ ให้ลองแก้ปัญหาที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน และแนะนำให้หาความรู้เพิ่มเติม ครูและนักเรียนเห็นพ้องกันว่า ครูสอนวิชา หน้าที่พลเมืองสัมพันธ์กับวิชาอื่น ๆ ในหมวดสังคมศึกษา ครูและนักเรียนจำนวนรองลงมา เห็นว่าสัมพันธ์กับวิชาในหมวดภาษาไทย

3.3 กิจกรรมและอุปกรณ์ประกอบการสอน ครูจัดกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อ ประกอบการเรียนการสอนวิชาหน้าที่พลเมืองบ่อยครั้ง กิจกรรมที่ครูจัดบ้างนาน ๆ ครั้ง คือการแบ่งกลุ่มอภิปราย โต้ว่าที่ หรือค้นคว้า ทำรายงานเพิ่มเติม อ่านหนังสือประกอบ ทำสมุดภาพ รวบรวมภาพ ข่าว และจัดแต่งบอร์ด ทั้งนี้เพราะครูมีปัญหาเรื่องเวลาและ ทุนทรัพย์ ทั้ง ๆ ที่นักเรียนร้อยละ 68.33 เห็นว่าการจัดกิจกรรมทำให้เข้าใจและจำ บทเรียนได้ดีขึ้น และร้อยละ 33.00 เห็นว่ากิจกรรมทำให้สนใจเรียนมากขึ้น สำหรับ อุปกรณ์การสอนนั้น ครูเกือบไม่ได้ใช้เลย อุปกรณ์การสอนที่ครูใช้บ้างแต่น้อยครั้งคือ รูปภาพ แผนภูมิ และเอกสารสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ อุปกรณ์การสอนอื่น ๆ นอกจากนั้น เช่น ของจริง ทุน จำลอง สไลด์ ฯลฯ ครูไม่เคยใช้เลย ทั้ง ๆ ที่ครูและนักเรียนจำนวนมากเห็นพ้องกันว่า เมื่อใช้อุปกรณ์ประกอบการสอนนักเรียนกระตือรือร้นและสนใจเรียนมากขึ้น ยิ่งกว่านั้นยัง

ทำให้เข้าใจบทเรียนดีขึ้นด้วย และนักเรียนต้องการให้ครูใช้อุปกรณ์การสอนบางครั้งที่ เป็นจำนวนถึงร้อยละ 46.00 และมีนักเรียนเพียงร้อยละ 3.66 เห็นว่าครูไม่จำเป็นต้องใช้ อุปกรณ์การสอน

ในการสอนวิชาหน้าที่พลเมืองนั้น ครูส่วนใหญ่จะให้กำบ้านในตอนที่สำคัญ หรือเมื่อจบบทเรียนหนึ่ง ๆ ลักษณะของการบ้านส่วนใหญ่จะเป็นการค้นคว้าทำรายงาน เป็นรายบุคคลหรือเป็นกลุ่ม การทำโน้ตย่อบทเรียน การทำแบบฝึกหัด ตลอดจนการท่อง บทเรียนตอนที่สำคัญ

3.4 การวัดผล จำนวนครูคิดเป็นร้อยละ 40.00 จะทำการวัดผลเมื่อจบ บทเรียนแต่ละบท รองลงมาคิดเป็นร้อยละ 30.00 วัดผลเมื่อทางโรงเรียนกำหนดให้มีการวัดผล นอกจากนี้ครูกำหนดการวัดผลเดือนละครั้ง และวัดผลไปตามที่กำหนดไว้ใน แผนการสอนระยะยาว นักเรียนส่วนใหญ่ก็ต้องการให้ครูวัดผลเมื่อจบบทเรียนแต่ละบท และวัดผลเดือนละครั้ง คิดเป็นร้อยละ 45.00 และ 28.66 ตามลำดับ ในการวัดผล การเรียนการสอนวิชาหน้าที่พลเมือง ครูร้อยละ 80.00 เน้นความเข้าใจในเนื้อหา รองลงมาคิดเป็นร้อยละ 50.00 เน้นความจำในเนื้อหา ครูร้อยละ 45.00 จะเน้นการ วัดผลเกี่ยวกับทัศนคติ และครูร้อยละ 40.00 วัดความรู้รอบตัว มีครูเพียงร้อยละ 25.00 วัดผลโดยเน้นทักษะและความสามารถ ซึ่งครูส่วนใหญ่คิดเป็นร้อยละ 95.00 ใช้ข้อสอบ ปรนัยและอัตนัยรวมกันเป็นเครื่องมือในการวัดผล รองลงมาคิดเป็นร้อยละ 40.00 ใช้ รายงานเป็นเครื่องมือในการวัดผล ดังนั้นจะเห็นได้ว่าครูมิได้วัดผลให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ในการสอน

ครูส่วนใหญ่คิดเป็นร้อยละ 85.00 มีความมุ่งหมายจะใช้ผลจากการวัดผลเพื่อ เก็บคะแนนตามระเบียบของโรงเรียน รองลงมาจำนวนร้อยละ 60.00 มุ่งหมายจะวัดผล เพื่อประเมินผลตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้

4. ปัญหาและข้อเสนอแนะของครูและนักเรียนในการเรียนการสอนวิชาหน้าที่ พลเมือง

ครู ครูส่วนใหญ่ไม่มีปัญหาในการดำเนินการสอน มีปัญหาที่มาจากตัว นักเรียน คือ จำนวนครูคิดเป็นร้อยละ 40.00 เห็นว่า นักเรียนขาดความสนใจและ

กระตือรือร้นจะหาความรู้ด้วยตนเอง รองลงมาคิดเป็นร้อยละ 35.00 เห็นว่านักศึกษาที่มีปัญหาขาดความรู้เริ่มสร้างสรรค์ ครูจำนวนมากคิดเป็นร้อยละ 45.00 มีปัญหาในการจัดกิจกรรม คือไม่มีเวลาพอจัดกิจกรรม และครูร้อยละ 30.00 ไม่มีปัญหาการจัดกิจกรรม สำหรับการใช้อุปกรณ์ ครูมีปัญหาว่าอุปกรณ์ในวิชาหน้าที่พลเมืองหายากกว่าวิชาอื่น ๆ ในหมวดสังคมศึกษา และอุปกรณ์การสอนในโรงเรียนมีไม่พอ คิดเป็นร้อยละ 40.00 และ 25.00 ตามลำดับ ครูจำนวนร้อยละ 25.00 มีปัญหาไม่มีเวลาต่อจัดหาหรือเตรียมอุปกรณ์ ครูร้อยละ 30.00 เห็นว่าหลักสูตรวิชาหน้าที่พลเมืองซ้ำกับเรื่องที่ได้รู้แล้ว ทำให้หน้าเมื่อครูไม่มีปัญหาในการใช้หนังสืออ่านประกอบวิชาหน้าที่พลเมือง และการวัดผลการเรียนการสอนวิชาหน้าที่พลเมือง นอกจากนี้ครูยังมีปัญหาอื่น ๆ อีกคือ ผู้บริหารไม่เห็นความสำคัญของวิชานี้ นักเรียนก็ไม่เห็นความสำคัญของวิชานี้ ครูเองก็มีเวลาน้อยไม่พอจะเตรียมการสอนให้ไต่ผล เนื้อหาในวิชาหน้าที่พลเมืองมีมากแต่เวลาสอนน้อย ขาดเพื่อนครูที่มีความรู้ความชำนาญพอที่จะปรึกษาหารือกันได้ ขาดความสัมพันธ์และการประสานงานระหว่างครูในระดับชั้นต่าง ๆ ทำให้การเรียนการสอนไม่เชื่อมโยงกัน อนึ่ง สภาพและสถานการณ์ในปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วทำให้เนื้อหาล้าสมัยและไม่สอดคล้องกับความเป็นจริง

เมื่อมีปัญหาครูส่วนใหญ่คิดเป็นร้อยละ 50.00 จะขอความช่วยเหลือจากหัวหน้าสายสังคมศึกษา จำนวนรองลงมาร้อยละ 35.00 คิดแก้ปัญหาด้วยตนเองและขอความช่วยเหลือจากเพื่อนครู ครูส่วนใหญ่คิดเป็นร้อยละ 55.00 ต้องการให้มีการอบรมและนิเทศการศึกษาปีละครั้ง ครูร้อยละ 25.00 ต้องการให้จัดนาน ๆ ครั้ง และในการอบรมและนิเทศการศึกษานี้ ครูต้องการให้แนะนำทางด้าน การสร้างอุปกรณ์การสอน ความรู้ในเนื้อหาวิชา และการจัดกิจกรรมการสอน ตามลำดับ

ครูมีข้อเสนอแนะว่า ผู้บริหารควรให้ความสนใจและสนับสนุนวิชาหน้าที่พลเมือง โดยเลือกครูที่มีความรู้ในวิชาการและวิธีสอนวิชานี้จริง ๆ และสนับสนุนการทำอุปกรณ์ในวิชานี้ องค์การ สถาบัน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรสนับสนุนโดยให้ความช่วยเหลือในการค้นคว้า จัดนิเทศอบรม กรมกองเจ้าสังกัดควรจัดหลักสูตรอบรมเกี่ยวกับวิธีสอนและเทคนิคใหม่ ๆ ใน

การสอนให้แทนที่ได้เลื่อนขั้นตำแหน่ง การวัดผลการเรียนการสอนวิชาหน้าที่พลเมืองควรเน้นให้มีการวิพากษ์วิจารณ์เหตุการณ์ในชีวิตประจำวันให้มากขึ้น และเพื่อให้เนื้อหาสอดคล้องและสัมพันธ์กัน ครูทุกคนควรร่วมกันวางโครงการสอนเป็นหน่วย

นักเรียน นักเรียนส่วนใหญ่คิดเป็นร้อยละ 44.33 มีปัญหาในการเรียนหน้าที่พลเมืองเนื่องจากครูไม่ใช่อุปกรณ์การสอน รองลงมาจำนวนร้อยละ 30.33 มีปัญหาเพราะห้องจำยาก เมื่อเกิดปัญหาในการเรียนวิชานี้ นักเรียนส่วนใหญ่คิดเป็นร้อยละ 51.66 จะขอความช่วยเหลือจากครูสอน รองลงมาร้อยละ 35.33 จะขอความช่วยเหลือจากเพื่อน ส่วนนักเรียนที่จะค้นคว้าด้วยตนเองเมื่อมีปัญหามีจำนวนร้อยละ 24.00 นักเรียนจำนวนมากที่สุด คิดเป็นร้อยละ 58.00 เห็นว่าจะปรับปรุงการเรียนวิชาหน้าที่พลเมืองให้ใกล้เคียงต้องปรับปรุงตัวนักเรียนเอง นักเรียนจำนวนรองลงมาเห็นว่าควรปรับปรุงวิธีสอนของครูและหนังสือแบบเรียน คิดเป็นร้อยละ 39.00 และ 38.66 ตามลำดับ

นักเรียนมีข้อเสนอแนะว่า ครูผู้สอนวิชาหน้าที่พลเมืองควรมีความรู้และประสบการณ์ในค่านิยมหมาย และระบบการเมืองการปกครอง เป็นผู้มีความรับผิดชอบ มีเมตตา และไม่เข้มงวดจนเกินไป ตลอดจนมีอายุไม่มากเกินไป ครูควรใช้วิธีสอนหลาย ๆ แบบ และบอกให้นักเรียนทราบล่วงหน้าว่าเรื่องที่จะเรียนต่อไปเป็นเรื่องอะไร เพื่อให้นักเรียนได้เตรียมตัว ครูควรใช่อุปกรณ์การสอนและจัดกิจกรรมประกอบการสอนบ้าง เวลาที่เรียนวิชาหน้าที่พลเมืองควรเป็นเวลาเช้า โดยมีห้องเรียนเป็นสัดส่วน มีห้องสมุดและหนังสือสำหรับค้นคว้า หนังสือแบบเรียนควรปรับปรุงให้อ่านง่าย มีเนื้อหาเร้าใจ มีเรื่องสอดคล้องกันเพิ่มรายละเอียดให้มากขึ้น และควรปรับปรุงเนื้อหาในแบบเรียนให้ทันต่อเหตุการณ์ปัจจุบัน

5. ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับการเรียนการสอนจากการสังเกตการสอน

5.1 การเตรียมตัวก่อนการสอน ครูผู้สอนหน้าที่พลเมืองได้เตรียมเนื้อหามาสอนโดยมีรายละเอียดน่าสนใจเพิ่มเติมจากบทเรียนปานกลาง โดยมีค่าเฉลี่ยน้ำหนักการสังเกตเป็น 1.95 แต่ค่าเฉลี่ยน้ำหนักการสังเกตเกี่ยวกับการเตรียมอุปกรณ์การสอนมีค่าเป็น 0.29 แสดงว่าครูเตรียมอุปกรณ์เพื่อประกอบการสอนน้อยมากจนสังเกตไม่เห็น ครูศึกษาเนื้อเรื่องที่สอนมาเป็นอย่างดี สังเกตเห็นได้มากกว่าครูมีความรู้ดีในเนื้อหาวิชาที่สอน

โดยมีค่าเฉลี่ยน้ำหนักการสังเกตเป็น 2.34 ก่อนเริ่มบทเรียนนักเรียนมีความพร้อมที่จะเรียนพอสังเกตเห็นได้ปานกลาง แต่สังเกตเห็นได้น้อยว่าครูได้ชักจูงให้นักเรียนตั้งจุดมุ่งหมายในการเรียน โดยมีค่าเฉลี่ยน้ำหนักการสังเกตเป็น 2.18 และ 1.53 ตามลำดับ

5.2 การดำเนินการสอน ครูมักสอนด้วยวิธีบรรยาย สังเกตเห็นได้น้อย มีค่าเฉลี่ยน้ำหนักเป็น 1.31 ว่าครูได้พยายามจัดการสอนแบบต่าง ๆ กันไป ครูให้นักเรียนมีส่วนร่วมในการเรียนการสอนปานกลาง มีค่าเฉลี่ยน้ำหนักการสังเกตเป็น 2.11 แต่ครูฝึกให้นักเรียนใช้เหตุผลวิเคราะห์เรื่องต่าง ๆ และฝึกให้นักเรียนแก้ปัญหาด้วยตนเอง น้อย มีค่าเฉลี่ยน้ำหนักการสังเกตเป็น 1.42 และ 1.00 ตามลำดับ และยังสังเกตไม่เห็นว่าครูฝึกให้นักเรียนต้องการหาความรู้ต่อไปอีก เพราะมีค่าเฉลี่ยน้ำหนักการสังเกตเป็น .47

ทางคำานที่เกี่ยวกับตัวนักเรียนนั้น ครูสนใจนักเรียนทั่วถึงทั้งชั้นพอสังเกตเห็นได้ปานกลาง มีค่าเฉลี่ยน้ำหนักการสังเกตเป็น 1.97 ครูช่วยส่งเสริมกำลังใจนักเรียน และช่วยให้นักเรียนประสบความสำเร็จในงานที่ทำปานกลาง โดยมีค่าเฉลี่ยน้ำหนักการสังเกตเป็น 1.56 และ 1.76 ตามลำดับ แต่สังเกตเห็นได้น้อยว่าครูให้นักเรียนมีการทำงานร่วมกันในโอกาสอันสมควรเพื่อฝึกความเป็นประชาธิปไตย นักเรียนก็ยังไม่มีการทำทั่วถึงทุกคนระหว่างการเรียน โดยมีค่าเฉลี่ยน้ำหนักการสังเกตเป็น 1.03 และ 1.53 ตามลำดับ และครูเตรียมนักเรียนไว้สำหรับบทเรียนคราวต่อไปน้อย มีค่าเฉลี่ยน้ำหนักการสังเกตเป็น .66

นอกจากนี้ยังสังเกตเห็นได้มากกว่า ครูเปรียบเทียบเชื่อมโยงบทเรียนกับชีวิตประจำวัน และแก้ปัญหาเฉพาะหน้าได้ดี มีค่าเฉลี่ยน้ำหนักการสังเกตเป็น 2.58 และ 2.61 ตามลำดับ สังเกตได้ปานกลางมีค่าเฉลี่ยน้ำหนักการสังเกตเป็น 1.92 ว่าครูเน้นทัศนคติและค่านิยมที่ถูกต้องจากบทเรียน และสังเกตไม่เห็นเลยว่าครูแนะนำแหล่งความรู้เพื่อให้นักเรียนไปค้นคว้าเพิ่มเติม และเปลี่ยนสภาพห้องเรียนให้เหมาะกับการเรียนการสอน โดยมีน้ำหนักค่าเฉลี่ยการสังเกตเป็น .24 และ .18 ตามลำดับ

5.3 การใช้วัสดุอุปกรณ์การสอน สังเกตเห็นได้น้อยว่าครูใช้หนังสือเล่มอื่น ๆ นอกจากบทเรียนประกอบการสอนวิชาหน้าที่พลเมือง โดยมีค่าเฉลี่ยน้ำหนักการ

สังเกตเป็น 1.52 แต่วัสดุอุปกรณ์การสอนอื่น ๆ นอกจากนี้เฉลี่ยแล้วสังเกตไม่เห็นว่าคุณครูได้ใช้ประกอบการสอน

5.4 บรรยากาศในการเรียนการสอน สังเกตเห็นได้มากกว่านักเรียนอยู่ในระเบียบวินัยระหว่างเรียน มีค่าเฉลี่ยน้ำหนักการสังเกตเป็น 2.66 และสังเกตได้น้อยว่าครูสนิทสนมคุ้นเคยกับนักเรียน มีค่าเฉลี่ยน้ำหนักการสังเกตเป็น .71 สิ่งอื่น ๆ นอกจากนี้พอสังเกตเห็นได้ปานกลาง คือ นักเรียนสนใจการเรียนการสอน กระตือรือร้นและกล้าแสดงความคิดเห็นและเหตุผลของตน มีค่าเฉลี่ยน้ำหนักการสังเกตเป็น 2.47, 1.84 และ 1.61 ตามลำดับ นักเรียนเรียนด้วยจิตใจเบิกบาน มีค่าเฉลี่ยน้ำหนักการสังเกตเป็น 2.17 นักเรียนแสดงความคิดเห็นและอภิปรายออกนอกเรื่อง มีค่าเฉลี่ยน้ำหนักการสังเกตเป็น 2.26 และสภาพห้องเรียนเหมาะสมกับการเรียนการสอนพอสังเกตเห็นได้ปานกลางเช่นกัน โดยมีค่าเฉลี่ยน้ำหนักการสังเกตเป็น 2.08

อภิปรายผลการวิจัย

ผลการวิจัยเรื่อง "การสอนวิชาหน้าที่พลเมืองในชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น" นี้ นับว่าเป็นที่น่าเชื่อถือได้ เพราะ

ตัวอย่างประชากรครูที่ตอบแบบสอบถามให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี ได้รับแบบสอบถามกลับคืนมาครบถ้วน คิดเป็นร้อยละ 100.00 ตัวอย่างประชากรที่เป็นนักเรียนก็ให้ความร่วมมือเป็นอย่างดีเช่นกัน ได้แบบสอบถามกลับคืนมาคิดเป็นร้อยละ 90.90

ผู้วิจัยได้เข้าทำการสังเกตการสอนในห้องเรียนด้วยตนเอง เพื่อคุณภาพการเรียนการสอนวิชาหน้าที่พลเมืองที่ปฏิบัติอยู่จริง

ข้อเท็จจริงที่พบในการวิจัยครั้งนี้มีความใกล้เคียงกับการค้นพบในครั้งก่อน ๆ ของผู้วิจัยอื่น ๆ ดังนี้

1. ผลการวิจัยที่พบว่า ครูจำนวนมากชอบสอนวิชาหน้าที่พลเมือง เพราะเห็นว่า เป็นวิชาที่น่าสนใจและจำเป็นแก่เยาวชน อีกทั้งครูเองก็มีความสนใจเนื้อหาวิชานี้ ตรงกับ

ที่ จิตรบุญรวม เฒ่าวัฒนา¹ ได้ศึกษาพบว่า ครูสังคมศึกษาส่วนใหญ่เห็นว่าวิชาหน้าที่พลเมือง มีประโยชน์ต่อชีวิตประจำวันของนักเรียนมากที่สุด ในบรรดาวิชาในหมวดสังคมศึกษา และ สุธรรมมา สุจริตตานนท์² พบว่า ครูผู้สอนหน้าที่พลเมืองในชั้นประถมศึกษาปีที่ 7 โรงเรียนสาธิต 4 แห่ง มีทัศนคติที่ดีต่อวิชาหน้าที่พลเมือง และเห็นว่า เป็นวิชาที่เหมาะสมจะสอนให้แก่เด็ก

2. ผลการวิจัยที่พบว่า ครูและนักเรียนมีความเห็นว่ายังต้องปรับปรุงแบบเรียน โดยปรับปรุงเนื้อหา จัดพิมพ์ให้น่าอ่าน เช่น ใช้กระดาษสี และควรมีภาพประกอบ ตลอดจน มีแบบฝึกหัดท้ายบท ตรงกับที่ คุณฉวี ยันต์เจริญ³ ศึกษาพบว่า ลักษณะของแบบเรียนวิชาหน้าที่พลเมืองที่เป็นที่นิยมคือ เนื้อหาอธิบายชัดเจนพอควร และเหมาะสมกับเหตุการณ์ปัจจุบัน ต้องมีภาพประกอบเพื่อเป็นการช่วยในการเรียน กระดาษที่ใช้พิมพ์เป็นกระดาษสี มีกิจกรรมเสนอแนะ มีแบบฝึกหัดท้ายบท รวมทั้งมีบรรณานุกรมเพื่อค้นคว้าต่อไป

3. ผลการวิจัยที่พบว่า ถ้าสอนไม่ทันตามหลักสูตรด้วยประการใด ๆ ก็ตาม ครูส่วนใหญ่จะแก้ปัญหาโดยอธิบายเรื่องที่สอนให้นักเรียนฟังอย่างย่อ ๆ จนจบหลักสูตร ตรงกับที่ ปราณี หัตถ์ฉลาด⁴ ได้พบว่า ครูผู้สอนวิชาสังคมศึกษาจะอธิบายเรื่องที่สอนไม่ทันให้นักเรียนอย่างย่อ ๆ

¹จิตรบุญรวม เฒ่าวัฒนา, "การสำรวจปัญหาและอุปสรรคการสอนวิชาสังคมศึกษา ในชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น" (วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชามัธยมศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2507).

²สุธรรมมา สุจริตตานนท์, เรื่องเดิม.

³คุณฉวี ยันต์เจริญ, เรื่องเดิม.

⁴ปราณี หัตถ์ฉลาด, "โปรแกรมการเรียนการสอนวิชาสังคมศึกษา ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น" (วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชามัธยมศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2514).

4. ผลการวิจัยที่พบว่า ครูผู้สอนหน้าที่พลเมืองส่วนใหญ่ นำเข้าสู่บทเรียนโดยการ
เร้าความสนใจของนักเรียน ตรงกับที่ ปราณี หัตถ์ฉลาด⁵ พบว่า ครูสังคมศึกษาชั้นมัธยม
ศึกษาตอนต้นในโรงเรียนรัฐบาล นำเข้าสู่บทเรียนโดยเร้าความสนใจของนักเรียน

5. ผลการวิจัยที่พบว่า ครูมักสอนด้วยวิธีบรรยาย และอธิบายรายละเอียดคลล
กับการซักถาม ตรงกับที่ ไฉยรัตน์ เปี่ยมเพิ่มพูน⁶ พบว่า ครูสอนหน้าที่พลเมืองชั้นประถม
ปีที่ 4 สอนโดยอธิบายให้นักเรียนฟังตลอดเวลา และ สุธรรมมา สุจริตตานนท์⁷ ได้พบว่า
ครูผู้สอนหน้าที่พลเมืองในชั้นประถมศึกษาปีที่ 7 ของโรงเรียนสาธิต 4 แห่ง สอนด้วยวิธีเล่า
เหตุการณ์อันมาประกอบบทเรียนให้น่าสนใจ

6. ผลการวิจัยที่พบว่า ครูเกือบไม่ได้ใช้อุปกรณ์การสอนเลยในการสอนวิชาหน้าที่
พลเมือง อุปกรณ์เท่าที่ครูใช้นาน ๆ ครั้ง คือ รูปภาพ แผนภูมิ และเอกสารสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ
ตรงกับที่ ศิริมา พอค้า⁸ ได้ศึกษาพบว่า นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นมีความคิดเห็นว่าครู
ใช้อุปกรณ์การสอนน้อยครั้งในการสอนวิชาหน้าที่พลเมือง และ กรรณี เล็กวิจิตร⁹ ได้พบว่า
ครูโรงเรียนรัฐบาลในจังหวัดพระนคร ธนบุรี มีปัญหาเกี่ยวกับอุปกรณ์เพราะอุปกรณ์การสอน
ที่โรงเรียนจัดให้มีอยู่น้อย คุณภาพปานกลาง ครูส่วนมากมีความสามารถในการใช้อุปกรณ์
ประกอบการสอนไม่ได้ผลดี แต่ไม่มีเวลาเพียงพอที่จะเตรียมอุปกรณ์การสอน และไม่สามารถ

⁵ปราณี หัตถ์ฉลาด, เรื่องเดิม.

⁶ไฉยรัตน์ เปี่ยมเพิ่มพูน, เรื่องเดิม.

⁷สุธรรมมา สุจริตตานนท์, เรื่องเดิม.

⁸ศิริมา พอค้า, เรื่องเดิม.

⁹กรรณี เล็กวิจิตร, "ปัญหาและอุปสรรคในการใช้อุปกรณ์การสอนของครูโรงเรียน
รัฐบาล ในจังหวัดพระนคร ธนบุรี" (วิทยานิพนธ์ครุศาสตรบัณฑิต คณะครุศาสตร์ จุฬาลง
กรณ์มหาวิทยาลัย, 2504).

หาอุปกรณ์การสอนที่ต้องการได้ และ สมศรี สุวรรณนิษฐ์¹⁰ ก็ยังคงพบว่า จำนวนและชนิดของอุปกรณ์การสอนในโรงเรียนมัธยมไม่พอกับความต้องการของครู และครูยังไม่พร้อม และไม่มีความสามารถในการสร้างอุปกรณ์การสอน

7. ผลการวิจัยที่พบว่า ครูและนักเรียนเห็นพ้องกันว่า การจัดกิจกรรมประกอบการเรียนการสอนวิชาหน้าที่พลเมืองและการใช้อุปกรณ์การสอนนั้น ทำให้สนใจบทเรียนมากขึ้น เข้าใจและจำบทเรียนได้ดีขึ้น และกระตือรือร้นขึ้น ซึ่งตรงกับที่ สุปราณี โคตรจรัส¹¹ ได้พบว่า ครูผู้สอนสังคมศึกษาและนักเรียนนิยมการสอนแบบใช้อุปกรณ์การสอน และการสอนแบบมีกิจกรรม ตลอดจนการจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตรขึ้นเพื่อจะให้นักเรียนเข้าใจบทเรียนดียิ่งขึ้น

8. ผลการวิจัยที่พบว่า ในการสอนหน้าที่พลเมืองนั้นครูมีปัญหากับตัวนักเรียนคือ นักเรียนขาดความกระตือรือร้นในการเรียนและการค้นคว้าด้วยตนเอง ขาดการแข่งขัน และขาดความคิดริเริ่ม ซึ่งตรงกับที่ จิตรบุญรวม เฒ่าวัฒนา¹² พบว่า นักเรียนไม่ชอบเรียนวิชาหน้าที่พลเมืองมากที่สุดใบบรรดาวิชาในหมวดสังคมศึกษา และ แพตเตอร์สัน¹³

¹⁰สมศรี สุวรรณนิษฐ์, "การสำรวจอุปกรณ์การสอนวิชาสังคมศึกษาในโรงเรียนรัฐบาลส่วนกลาง ประจำปีการศึกษา 2504" (วิทยานิพนธ์ครุศาสตรบัณฑิต คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2504).

¹¹สุปราณี โคตรจรัส, "แนวคิดเกี่ยวกับการปรับปรุงการสอนวิชาสังคมศึกษาชั้นมัธยมตอนต้น" (วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชามัธยมศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2510).

¹²จิตรบุญรวม เฒ่าวัฒนา, เรื่องเดิม.

¹³James Patterson, "Problems in Social Studies Instruction in Thai High School," The Social Studies, Vol. 57, No. 2 (February, 1966), p. 62.

(Patterson) พบว่า ปัญหาการสอนวิชาหน้าที่พลเมืองในโรงเรียนมัธยมของไทย คือ นักเรียนขาดความกระตือรือร้นในการเรียน เพราะเนื้อหาวิชาซับซ้อน และเนื้อหาบางตอนซ้ำกับสิ่งที่นักเรียนได้เรียนในปีก่อน ๆ ทำให้เกิดความเบื่อหน่าย

ข้อเสนอแนะ

ในการที่จะแก้ไขปรับปรุงการสอนหน้าที่พลเมืองในโรงเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น ให้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะในการปรับปรุงการเรียนการสอนวิชาหน้าที่พลเมืองดังต่อไปนี้

ข้อเสนอแนะสำหรับครู

1. ครูผู้สอนวิชาหน้าที่พลเมืองควรพยายามปรับปรุงตนเอง และหาความรู้เพิ่มเติมอยู่เสมอ ทั้งในด้านเนื้อหาวิชาที่เปลี่ยนแปลงไป และวิธีการสอนใหม่ ๆ โดยศึกษาจากหนังสือ วารสาร รายงานการวิจัย เอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง หรือเข้ารับการอบรม เพื่อเพิ่มพูนความรู้ทั้งด้านวิชาการและวิธีการสอนด้วยความเต็มใจ และพยายามทดลองนำวิธีการสอนแบบใหม่ ๆ มาปรับปรุงการสอนของตน

2. ครูผู้สอนวิชาหน้าที่พลเมืองควรเข้าใจความมุ่งหมายของวิชาหน้าที่พลเมืองอย่างถ่องแท้ และพยายามเตรียมแผนงานในการสอนให้ดีที่สุด เพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่ต้องการ

3. ในด้านวิธีการสอนนั้น ครูไม่ควรใช้วิธีสอนแบบบรรยาย หรืออธิบายตลอดเวลา และทุกชั่วโมง ครูควรหาวิธีการสอนแบบต่าง ๆ กันมาใช้ให้เหมาะสมกับเนื้อเรื่องที่จะเรียน เช่น การสอนแบบแก้ปัญหา เพื่อให้นักเรียนมีทักษะในการแก้ปัญหาเพื่อนำไปใช้ในสังคมต่อไป เป็นต้น

4. ครูควรส่งเสริมให้นักเรียนได้ค้นคว้าหาความรู้เพิ่มเติม เพื่อให้มีความรู้กว้างขวางลึกซึ้ง ไม่เพียงแต่รู้เนื้อหาในแบบเรียนเท่านั้น ควรได้มีการนำเหตุการณ์ประจำวัน (current events) มาในชั้นเรียนเพื่อให้คนคว่าติดตามข่าวหรือเหตุการณ์ที่น่าสนใจนั้นต่อไป

5. ครูควรใช้อุปกรณ์การสอนบ้างในการสอนหน้าที่พลเมือง แม้โรงเรียนจะมีอุปกรณ์การสอนไม่พอเพียง ครูก็อาจแก้ปัญหาโดยขอหรือขอยืมจากหน่วยงานต่าง ๆ อาจสร้างขึ้นเองได้ง่าย ๆ เช่น ภาพนิ่ง ฯลฯ นอกจากนั้นควรใช้หนังสือพิมพ์รายวัน รายสัปดาห์ เอกสาร จุลสาร เป็นอุปกรณ์การสอนวิชาหน้าที่พลเมืองได้

6. ครูควรจัดกิจกรรมในการสอน เพื่อให้นักเรียนได้มีโอกาสทำงานร่วมกัน ฝึกประชาธิปไตย ฝึกทักษะในการหาความรู้ ฝึกให้มีเหตุผลและวิจารณ์งาน สามารถตัดสินใจได้โดยอาศัยเหตุผลและปัญญา

ข้อเสนอแนะสำหรับผู้บริหารการศึกษา

1. ควรปรับปรุงเนื้อหาหลักสูตร และแบบเรียนวิชาหน้าที่พลเมืองให้ทันสมัยและสอดคล้องกับความสนใจของนักเรียนมัธยมศึกษา นอกนั้นก็ควรให้สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน และของประเทศชาติ

2. ควรเผยแพร่ความรู้และวิธีการสอนใหม่ ๆ การสร้างและการใช้อุปกรณ์สอน ตลอดจนแหล่งวิชาการและวัสดุอุปกรณ์การสอน โดยพิมพ์คู่มือครูเผยแพร่ จัดอบรมครู นิเทศการศึกษา และให้หน่วยศึกษานิเทศก์เผยแพร่และสาธิตการสอนแบบต่าง ๆ ให้แก่ครู

3. ให้การศึกษอบรมเพิ่มเติมแก่ครูที่ทำงานมาเป็นเวลานาน ทั้งด้านวิชาการและวิธีสอน เพื่อปรับปรุงให้ครูทันสมัยอยู่เสมอ โดยให้ได้รับการฝึกฝนจริง ๆ ในระยะเวลาพอสมควร เช่น อาจจัดให้ได้ศึกษอบรมในโอกาสที่มีการเลื่อนชั้น เลื่อนตำแหน่ง เพื่อให้ครูเกิดความกระตือรือร้น

4. ผู้บริหารโรงเรียน ควรให้ความสำคัญแก่วิชาหน้าที่พลเมืองเท่าเทียมกับวิชาอื่น ๆ โดยจัดครูที่มีวุฒิเหมาะสมเข้าสอน ส่งเสริมให้ครูรับการอบรมและค้นคว้าหาความรู้เพิ่มเติมอยู่เสมอ จัดให้มีอุปกรณ์การสอนพอสมควร จัดหนังสือเกี่ยวกับวิชานี้ไว้ในห้องสมุด และให้ความสะดวกในการใช้ห้องสมุดเพื่อส่งเสริมนิสัยรักการอ่าน การค้นคว้า แก่นักเรียน

ข้อเสนอแนะสำหรับผู้ปกครอง และอื่น ๆ

1. ควรอบรมสั่งสอนบุตรและเด็กในปกครองให้ตระหนักถึงสิทธิ หน้าที่ และคุณสมบัติของพลเมืองดี เช่น ฝึกความรับผิดชอบ ฝึกทักษะทางสังคม และฝึกการแก้ปัญหา เป็นต้น

2. ประพฤติตนเป็นแบบอย่างที่ดีแก่เด็ก เช่น สนใจต่อชุมชน สนใจเหตุการณ์ของประเทศและโลก เข้าร่วมในกิจกรรมในสังคมบ้าง

3. ฝึกให้เด็กรักการอ่าน การค้นคว้าหาความรู้ โดยส่งเสริมให้ได้อ่านหนังสือที่เหมาะสมวัย และความสนใจ

4. สถานันต่าง ๆ เช่น สื่อมวลชน ชุมชน องค์กร ฯลฯ ควรตระหนักถึงหน้าที่และบทบาทของตนต่อการสร้างพลเมืองดี

ข้อเสนอแนะสำหรับสถานฝึกหัดครู

1. ควรพิจารณานำผลการวิจัยที่เกี่ยวข้องมาพิจารณาปรับปรุงโปรแกรมของการฝึกหัดครู เกี่ยวกับคุณภาพของนักเรียนฝึกหัดครูที่จะไปทำการสอนวิชาต่าง ๆ ในหมวดสังคมศึกษา เช่น วิชาหน้าที่พลเมือง เพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการของโรงเรียนมัธยมศึกษา

2. ควรนำวิธีการสอนแบบใหม่ ๆ ที่จะช่วยให้เกิดความสนใจแก่นักเรียนในการเรียนวิชานี้มาให้แก่นักเรียนฝึกหัดครูได้ฝึกฝนเพื่อให้สามารถออกไปสอนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยต่อไป

1. ควรมีการศึกษาการสอนวิชาหน้าที่พลเมืองให้ละเอียดเป็นค่าน ๆ ไป เช่น ทางค่านอุปถัมภ์การสอน วิธีการสอน และการวัดผล

2. ควรมีการศึกษาเกี่ยวกับการสอนวิชาหน้าที่พลเมืองในระดับชั้นอื่น ๆ เช่น มัธยมศึกษาตอนปลาย และในโรงเรียนประเภทต่าง ๆ เช่น โรงเรียนสาธิต โรงเรียนอาชีวศึกษา ตลอดจนศึกษาในเขตต่าง ๆ กัน เช่น ภาคการศึกษา 2 เป็นต้น

3. ควรมีการศึกษาถึงผลการวิจัยเกี่ยวกับการสอนวิชาหน้าที่พลเมืองของประเทศต่าง ๆ ตลอดจนปัญหาในการเรียนการสอน เพื่อเปรียบเทียบกับประเทศไทย
4. ควรมีการศึกษาถึงผลของการสอนวิชาหน้าที่พลเมืองด้วยวิธีการสอนที่แตกต่างกัน